

УДК 159.922.7:159.928-053.5

ВПЛИВ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ НА ЇЇ АКАДЕМІЧНУ УСПІШНІСТЬ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Калюжна Є.М., Шевергіна М.В.
Запорізький національний університет

Статтю присвячено дослідженню теоретичних аспектів явища самооцінки особистості та її психологічних особливостей у молодшому шкільному віці. Розглянуто психологічні підходи до вивчення самооцінки та її вікової специфіки, представлені у працях зарубіжних та вітчизняних авторів. Проаналізовано концептуальні позиції сучасних дослідників щодо визначення ролі самооцінки особистості у регуляції її навчальної активності. Емпіричним шляхом встановлено характер взаємозв'язку самооцінки молодшого школяра з його академічною успішністю. Виявлено, що чим кращі оцінки учня, тим вища його самооцінка та, відповідно, чим нижчі оцінки отримує учень, тим нижчий рівень його самооцінки. Зазначено на необхідності подальшого теоретико-емпіричного вивчення онтогенетичного аспекту самооцінки як важливого фактору регуляції діяльності особистості.

Ключові слова: молодший школяр, особистість, самосвідомість, самооцінка, Я-концепція, навчальна діяльність, академічна успішність.

Постановка проблеми. Дослідники у галузі вікової та педагогічної психології погоджуються із тим, що молодший шкільний вік є одним із найважливіших етапів розвитку особистості: у цьому віці засвоюється навчальна діяльність, формується довільність психічних функцій, виникають самоконтроль і рефлексія. Одним із визначаль-

них показників онтогенетичного розвитку людини вчені-психологи вважають самооцінку, аналізуючи її в якості складного особистісного утворення і фундаментальної властивості особистості.

Наукові дослідження феноменології самооцінки залишають відкритими кілька важливих питань, що потребують відповіді: які закономір-

ності формування самооцінки як складного динамічного утворення особистості, які чинники є визначальними у формуванні самооцінки у різні вікові періоди. Актуальність дослідження явища самооцінки в онтогенетичній площині обумовлюється, передусім, тим, що самооцінка є одним зі стрижневих показників психологічного благополуччя особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Огляд наукових праць вітчизняних (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.В. Бороздіна, Л.С. Віготський, А.В. Захарова, І.С. Кон, О.М. Леонтьєв, А.І. Липкіна, М.І. Лісіна, О.Л. Музика, В.С. Мухіна, Е.А. Серебрякова, О.Т. Соколова, А.Г. Спіркін, В.В. Столін, С.Л. Рубінштейн, І.І. Чеснокова, Є.В. Шорохова) і зарубіжних (А. Адлер, Р. Бернс, Н. Бранден, У. Джеймс, Е. Еріксон, Ч. Кулі, К. Левін, Дж. Мід, К. Роджерс, М. Розенберг, П. Якобсон) авторів дозволяє стверджувати, що самооцінка виступає важливим чинником розвитку самосвідомості особистості, вимагаючи ґрунтовного вивчення механізмів її формування і вікової специфіки.

Першим, хто ввів поняття «самооцінка» у структуру особистості, був В. Джеймс, який почав вивчати цей феномен ще у 1892 році. Він виділяв залежність самооцінки від характеру взаємовідносин індивіда з іншими людьми. Такий підхід був ідеалістичним, так як спілкування індивідів розглядалося незалежно від реальної його основи – практичної діяльності.

У гуманістичній психології (А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс) панує точка зору, за якою образ, що складається у індивіда про самого себе, може бути неповним, спотвореним. Думки оточуючих, засвоєні з дитинства уявлення, власні домагання, – за певних умов складаються у картину, яка не збігається з дійсністю. Щоб перетворити цю картину і домогтися адекватної самооцінки, потрібно змінити реальну систему відносин, в якій вона склалася, а саме, – змінити соціальну позицію особистості та систему її взаємин з іншими.

Представник феноменологічного підходу Н. Бранден [3] вказує на той факт, що самооцінка відіграє важливу роль у розумінні людини. Він визначає самооцінку, як аспект самоповаги, впевненість людини в тому, що її методи взаємодії з дійсністю принципово вірні і відповідають вимогам реальності.

Зарубіжні психологи розглядають самооцінку здебільшого як механізм, що забезпечує узгодженість вимог індивіда до себе із зовнішніми умовами, тобто, максимальну врівноваженість особистості з оточуючим соціальним середовищем.

Поняття самооцінки, як правило, відноситься до більш широкої теорії особистості або теорії «Я». У зарубіжній психології прийнято розглядати самооцінку в структурі «Я-концепції», що визначається як сукупність усіх уявлень індивіда про себе, сполучена з їх оцінкою. Описову складову «Я-концепції» називають «образом Я» або «картиною Я»; складову, пов'язану зі ставленням до себе, називають самооцінкою або прийняттям себе. Виділення описової та оцінкової складових дозволяє розглядати «Я-концепцію» як сукупність установок, спрямованих на самого себе [1, с. 42].

На думку Р. Бернса (1986), особистість інтерпретує свої дії та дії інших у конкретних ситуа-

ціях відповідно до своєї самооцінки. Крім того, у людини створюються певні очікування і уявлення про те, що може або повинно статися при розвитку конкретної ситуації. Так, люди, впевнені у власній значущості, очікують, що й інші відноситимуться до них так само. Ті ж, хто зазвичай сумнівається у своїй цінності, заздалегідь переконані у негативному ставленні до себе з боку інших. В основі таких стосунків, що складаються між очікуванням і поведінкою, лежить так званий механізм «самореалізованого пророцтва» [1].

На відміну від зарубіжних авторів, вітчизняні дослідники роблять акцент на вивченні і аналізі процесу формування особистості, її підструктур, розкритті механізмів формування особистості, значимою ланкою якого є самооцінка. Проблема самооцінки розглядається з двох позицій: 1) зв'язок особистості й самооцінки; 2) зв'язок самосвідомості й самооцінки.

Так, О.М. Леонтьєв аналізує самооцінку як одну з істотних умов, завдяки якій індивід стає особистістю. На думку автора, самооцінка формує в індивіда потребу відповідати рівню вимог оточуючих і відповідати рівню власних особистісних оцінок [7, с. 117].

С.Л. Рубінштейн визначає самооцінку як стрижневе структурне утворення, що будується на оцінках індивіда іншими і його оцінюванні цих інших. Основу самооцінки становлять прийняті особистістю цінності, які на внутріособистісному рівні визначають механізм саморегуляції поведінки [11].

В.В. Столін виділяє три рівні самосвідомості: органічний, індивідний і особистісний. Відповідно до цих рівнів, автор розрізняє одиниці самосвідомості. На рівні органічної самосвідомості така одиниця має сенсорно-перцептивну природу. На рівні індивідної самосвідомості – являє собою сприйняту оцінку себе іншими людьми й відповідну самооцінку, свою вікову, статеву й соціальну ідентичність. На рівні особистісної самосвідомості такою одиницею є конфліктний смисл, зіткнення у вчинку одних особистісних якостей з іншими, що прояснює для особистості значення її ж властивостей і сигналізує про це у формі емоційно-ціннісного ставлення до себе [13].

А.В. Захарова вважає самооцінку центральним, ядерним утворенням особистості, через призму якого переломлюються і опосередковуються всі лінії психічного розвитку дитини, в тому числі становлення її особистості та індивідуальності. Самооцінка аналізується як системне утворення, що є компонентом самосвідомості [5].

І.І. Чеснокова розглядає самооцінку як результат взаємодії двох сфер: емоційно-ціннісного самоставлення і сфери самопізнання. За допомогою самооцінки, яка включається в регуляцію поведінки, відбивається рівень знання особистістю себе і ставлення до себе, що є необхідною внутрішньою психологічною умовою тотальності та константності особистості [14, с. 144].

Л.В. Бороздіна під самооцінкою розуміє наявність критичної позиції індивіда по відношенню до того, чим він володіє, але йдеться не про констатацію наявного потенціалу, а саме про його оцінку [2, с. 99-101].

Отже, аналіз наукових праць дозволяє стверджувати, що самооцінка виступає неодмінною

умовою здійснення ефективної взаємодії особистості зі світом і робить глибокий вплив на її мислення, емоції, бажання, цінності і цілі. Можна констатувати, що науковці дотримуються єдиної позиції стосовно того, що самооцінка, як складова структури особистості, імпліцитно бере участь у регуляції її діяльності та поведінки, визначає та спрямовує весь процес саморегуляції, становлення і самовдосконалення людини.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні дослідники дотримуються традиційної для вітчизняної психології точки зору стосовно того, що найбільш сенситивним періодом для становлення самооцінки, як особливого компонента самосвідомості, є молодший шкільний вік. З огляду на те, що провідною діяльністю у молодшому шкільному віці є навчання, у ході якого школяр співставляє свої навчальні успіхи і досягнення з самооцінкою, представляється доцільним формування об'єктивної адекватної самооцінки саме у цьому віковому періоді [6].

Разом із тим, слід констатувати, що в останнє десятиліття спостерігається суттєве зменшення ґрунтовних наукових досліджень з проблематики самооцінки особистості. Водночас, доцільність теоретичного перегляду природи і сутності явища самооцінки в онтогенетичній площині обумовлюється запитами сучасної психолого-педагогічної практики. Крім того, не можна не відзначити недостатню розробленість концептуальних положень, що визначають сутність педагогічної оцінки, структуру та механізми оціночних актів щодо успішності навчальної діяльності школярів.

Метою статті є теоретико-емпіричне вивчення характеру взаємозв'язку самооцінки з академічною успішністю у молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу. Навчальна діяльність є одним із найважливіших чинників, який впливає на формування самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Завдяки розвитку здатності до самооцінки, учні набувають спроможності самостійно спрямовувати і контролювати свої вчинки та дії. У свою чергу, процес формування самоконтролю залежить від рівня розвитку самооцінки.

Відповідно до теорії навчання, оціночна діяльність породжує потребу вчителя та учня отримати інформацію про те, чи відповідає якість знань і умінь учнів вимогам шкільної програми. Предметом оціночної діяльності є система знань і умінь учня. Метою оціночної діяльності є, відповідно, контроль успішності учнів і формування у них адекватної самооцінки. Результатом оцінювання навчальної діяльності школяра є оцінка [10].

Як зазначає А.І. Липкіна [8], у навчально-виховному процесі у школярів формується установка на оцінку своїх можливостей, тому вчитель початкових класів має знати психологічні особливості молодших школярів та враховувати індивідуальні особливості самооцінки, здійснюючи індивідуальний і диференційований підхід у навчанні.

Н.А. Менчинська підкреслювала, що у навчальній діяльності кожного школяра самооцінка відіграє величезну роль. У самооцінці відбивається те, що дитина дізнається про себе від інших. Як один із важливих особистісних пара-

метрів розумової діяльності, самооцінка виконує функцію саморегуляції поведінки, за допомогою її визначається бажаність (або небажаність) певного вчинку [9, с. 150].

У дослідженні Н.Ю. Синягиної [12] вивчалися закономірності розвитку молодшого школяра в особистісно-орієнтованому навчально-виховному процесі. Вона виявила залежність між ступенем включеності дитини у діяльність, старанністю і результатом діяльності, між старанністю, педагогічною оцінкою і ставленням дитини до себе. Пряма залежність між останніми показниками спостерігалася у випадках позитивної оцінки діяльності або якостей особистості. У випадках негативної оцінки зафіксована зворотна залежність: старанність падає, спостерігається зниження самооцінки. На думку дослідниці, дитині у цьому віці необхідне визнання, фіксування її успіхів, своєрідна страховка, що дозволяє контролювати власну, в тому числі і навчальну, діяльність. Таким механізмом контролю разом із якісною оцінкою учителем результатів навчальної праці може виступати процес формування у дитини адекватної самооцінки в ході активної рефлексії своєї діяльності з набуття нових знань, умінь і навичок. У свою чергу, це може виступити основою розвитку внутрішньої мотивації навчання та забезпечити навчальну успішність у старшому віці. Самооцінка включає в себе вміння оцінити свої сили і можливості, дозволяє «приміряти» їх до завдань і вимог навколишнього середовища і відповідно до цього самостійно ставити перед собою певні цілі.

Організація навчальної діяльності, що забезпечує оволодіння узагальненими способами дій, несе в собі великі можливості для розвитку таких підстав самооцінки, як орієнтація на предмет діяльності і способи його перетворення. Сформована орієнтація на способи дії створює новий рівень ставлення учня до самого себе як суб'єкта діяльності, сприяє становленню самооцінки як досить надійного механізму саморегуляції.

Самооцінювання здійснюється двома шляхами: шляхом зіставлення рівня власних домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності й шляхом порівняння себе з іншими людьми. Чим вище рівень домагань, тим важче їх задовольнити. Успіхи і невдачі у будь-якій діяльності істотно впливають на оцінку індивідом своїх здібностей в цьому виді діяльності: невдачі, як правило, знижують домагання, а успіх підвищує їх. Не менш важливий і момент порівняння: оцінюючи себе, індивід свідомо чи несвідомо порівнює себе з іншими, враховуючи не тільки свої власні досягнення, а й усю соціальну ситуацію в цілому. На самооцінку особистості сильно впливають також її індивідуальні особливості і те, наскільки важливо для неї оцінювана якість чи діяльність [8].

Дослідження ролі самооцінки у пізнавальній діяльності свідчать, що особливе значення дитина надає своїм інтелектуальним можливостям, оцінка яких для неї дуже важлива. Засвоюючи у процесі навчання певні норми і цінності, школяр починає під впливом оціночних суджень інших (вчителів, однолітків) відноситися певним чином як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до самого себе як особистості.

З віком він все з більшою визначеністю розрізняє свої дійсні досягнення і те, чого він міг би досягти, володіючи певними особистісними якостями.

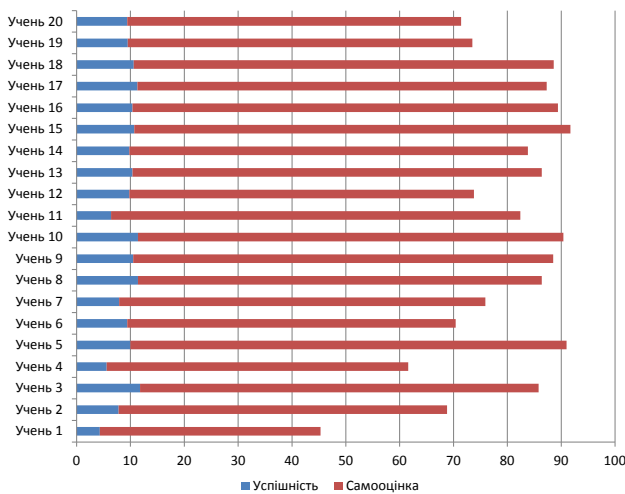

Рис. 1. Результати співставлення навчальної успішності й самооцінки молодших школярів

Оцінюючи знання учня, вчитель одночасно оцінює і його особистість. Упродовж шкільного навчання ставлення школяра до оцінки його досягнень все більше пов'язується з потребою мати якомога достовірніше уявлення щодо себе. Вплив самооцінки на формування особистості дитини важко переоцінити.

Задля емпіричного встановлення взаємозв'язку самооцінки молодшого школяра з його навчальною успішністю, було проведено експериментальне дослідження, у якому взяли участь 22 учня третього року навчання. Дослідження проводилося на базі ЗНЗ № 15.

За допомогою методики визначення рівня самооцінки (Т.В. Дембо – С.Я. Рубінштейн) у

модифікації Г.М. Прихожан було виявлено рівень самооцінки кожного з учнів. Ця методика заснована на безпосередньому оцінюванні (шкалуванні) досліджуваними ряду особистих якостей, таких як здоров'я, здібності, характер тощо.

Застосування методу середнього арифметичного дозволило визначити середній бал кожного учня з усіх дисциплін, передбачених навчальною програмою для третього класу. Отримані дані представлені на рисунку 1.

Коефіцієнт кореляції Пірсона між двома досліджуваними показниками склав 0,755628703. Отже, за результатами співставлення отриманих показників та застосування кореляційного аналізу, можна констатувати, що у дітей з високим рівнем академічної успішності високий рівень самооцінки та, навпаки, у дітей з низьким рівнем академічної успішності низька самооцінка.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у підсумку здійсненого теоретико-емпіричного дослідження, можна стверджувати, що формування навчальної самостійності молодшого школяра неможливо без сформованості у нього навичок навчальної діяльності, важливою і неодмінною умовою якої є самооцінка. Людина оцінює свої особливості (якості особистості, здібності, можливість) по відношенню до певного предмету діяльності. Оцінка себе як суб'єкта діяльності є по суті визначенням людиною своїх можливостей реального (або потенційного) включення до того чи іншого виду діяльності – спілкування, гри, навчання, праці. Так, за результатами проведеного емпіричного дослідження, підтверджено взаємозалежність самооцінки молодшого школяра з його академічною успішністю. Зокрема, виявлено, що чим кращі оцінки учня, тим вища його самооцінка та, відповідно, чим нижчі оцінки отримує учень, тим нижчий рівень його самооцінки.

Список літератури:

1. Бернс Р. Что такое Я-концепция / Р. Бернс // Психология самосознания: Хрест. / Ред. Д. Я. Райгородский. – Самара: Бахрах-М, 2003. – С. 333-393.
2. Бороздина Л. В. Что такое самооценка? / Л. В. Бороздина // Психологический журнал, 1992. – Т. 13. – № 4. – С. 99-101.
3. Бранден Н. Мощь самооценки / Н. Бранден. – Киев, 2005. – 396 с.
4. Давыдов В. В. Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования / В. В. Давыдов // Вопросы психологии, 1991, № 6. – С. 5-14.
5. Захарова А. В. Психология формирования самооценки / А. В. Захарова. – Минск, 1993. – 100 с.
6. Калюжна Е. М. Особливості взаємозв'язку самооцінки і тривожності у молодшому шкільному віці / Е. М. Калюжна, М. В. Шевергіна // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти: електронний науковий журнал. – Запоріжжя, 2015. – № 2, Ч. 2. – С. 17-22. – Режим доступу: <http://journals.urau.ua/arrpfo/article/view/55810/51969>
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 368 с.
8. Липкина А. И. Педагогическая оценка и ее влияние на формирование личности неуспевающего школьника / А. И. Липкина // Психологические проблемы неуспеваемости школьников. – М., 1971. – С. 96-129.
9. Менчинская Н. А. Обучение и умственное развитие / Н. А. Менчинская // Обучение и развитие. – М.: Провсвещение, 1996. – 351 с.
10. Нуманов У. Становление устойчивых характеристик самооценки в младшем школьном возрасте / У. Нуманов: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. – М., 1986. – 27 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
12. Синягина Н. Ю. Закономерности и условия развития младшего школьника в личностно-ориентированном учебно-воспитательном процессе / Н. Ю. Синягина: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13: Москва, 1998. – 446 с.
13. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 288 с.
14. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

Калужная Е.Н., Шевергина М.В.
Запорожский национальный университет

ВЛИЯНИЕ САМООЦЕНКИ ЛИЧНОСТИ НА ЕЕ АКАДЕМИЧЕСКУЮ УСПЕШНОСТЬ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

Статья посвящена исследованию теоретических аспектов явления самооценки личности и ее психологических особенностей в младшем школьном возрасте. Рассмотрены психологические подходы к изучению самооценки и ее возрастной специфики, представленные в трудах зарубежных и отечественных авторов. Проанализированы концептуальные позиции современных исследователей по определению роли самооценки личности в регуляции ее учебной активности. Эмпирическим путем установлен характер взаимосвязи самооценки младшего школьника с его академической успеваемостью. Выявлено, что чем лучше оценки ученика, тем выше его самооценка и, соответственно, чем более низкие оценки получает ученик, тем ниже уровень его самооценки. Указано на необходимости дальнейшего теоретико-эмпирического изучения онтогенетического аспекта самооценки как важного фактора регуляции деятельности личности.

Ключевые слова: младший школьник, личность, самосознание, самооценка, Я-концепция, учебная деятельность, академическая успешность.

Kaluzhnaya E.N., Shevergina M.V.
Zaporizhzhya National University

THE INFLUENCE OF PERSONS' SELF-ESTEEM ON ACADEMIC ACHIEVEMENT IN EARLY SCHOOL AGE

Summary

The article is devoted the theoretical aspects of the phenomenon of personal self-esteem and psychological characteristics in the early school age. Are considered the psychological approaches to the study of self-esteem and their age specifics which presented in the research of foreign and domestic authors. Analyzed the conceptual positions of modern researchers to determine the role of self-esteem in the regulation of educational activity. Empirically determined nature of the relationship of self-esteem of junior schoolchildren to their academic achievement. Are emphasized if the better score of pupil, than the higher their self-esteem and accordingly, if the lower score are getting pupil, than the lower their self-esteem level. Pointed to the need for further theoretical and empirical study of ontogenetic aspect of self-esteem as an important factor in the regulation of the activity by individual.

Keywords: junior schoolchild, personality, self-awareness, self-esteem, self-concept, learning activities, academic progress.